

I Nordlys 23. mai 1945 forteller major Eirik Sundvor (1902-1992) fra en inspeksjonstur til sovjetiske fangeleirer i Troms, deriblant leirene på Skjold og på Bardufoss. Sundvor var journalist. Da krigen kom til Norge, rømte han til England der han ble redaksjonssekretær i regjeringsorganet *Norsk Tidend*. I England lærte han seg russisk. Høsten 1944 ble han utnevnt som representant for Statens informasjonskontor i Finnmark med majors grad. Sundvor fikk ansvar for kontakten med russiske styrker, norske styrker og sivilbefolkningen.

Artikkelen i *Nordlys* er her gjengitt slik den stod i avisen 23.mai 1945. Språket er enkelte steder noe modernisert.

Forklaring av begreper

Russefanger

I avisen brukes benevnelsen russefanger og russere. I dag brukes benevnelsen sovjetiske fanger da fangene ikke bare var av russisk opprinnelse.

Vlasov-russere

Med Vlasov-russere menes sovjetere som gikk i tysk tjeneste under krigen. Andrej Vlasov var en russisk general som ble tatt til fange av tyskerne utenfor Leningrad (St.Petersburg) i 1942. Han var imot Stalin og bolsjevismen og ble overtalt til å kjempe på tysk side. I 1944 ble Vlasov leder for Den russiske frigjøringsarmeèn. Etter krigens slutt ble han sendt til Moskva og dømt for landssvik. Han ble henretta i 1946.

Forholdene ved fangeleirene for russiske krigsfanger i Troms

Major Sundvor forteller fra en inspeksjonstur til leirer i Troms

Det finnes 20 000 russiske krigsfanger i Troms. Jeg har besøkt et par tusen av dem og har hatt anledning til å konstatere at det neppe finnes noen andre som er så overstrømmende glade og takknemlige for befrielsen som nettopp disse. Og de har også all grunn til å være det; for befrielsen har for dem betydd en fullstendig forvandling i deres daglige liv – fra et liv som i somme tilfelle kan karakteriseres som rent ut dyrisk, til et liv som atter er et menneske verdig.

Den takk som strømmer ut fra menneskene i de tidligere krigsfangeleirene, er i første rekke rettet mot den norske befolkning, som på mange vis har kunnet bringe en liten hjelp til dem og lyst opp i deres uhyre triste tilværelse i fangetiden, og som dessuten så hurtig kunne bringe den sterkt nødvendige hjelp i full grad i samme øyeblikk frihetsklokkene slo. Behandlingen av de russiske krigsfangene har vært meget forskjellig i de forskjellige leire, men i hver eneste leir lyktes det ved inngripen, dels fra rent sivilt hold og dels fra

hjemmestyrkenes side – allerede i de første dager å bringe forandringer, særlig da med hensyn til forpleiningen og i ett tilfelle også med forlegningen, som var absolutt påkrevet. Mens de beste rasjoner for russiske krigsfanger var det halve av en tysk soldats, er rasjonene for alle nå brakt opp til de vanlige tyske normer, og utenom dette har det dessuten til fangeleirene vært skaffet tilveie fra privat norsk hold ikke ubetydelige mengder fisk, margarin, bønner, kjøtt og til og med hermetikk og tran.

Fangeleiren på Skjold i Øverbygd

De mest graverende forhold, og de som det hurtigst lyktes å få ordnet, hersket i leiren på Skjold i Øverbygd. Til selve fangeleiren hørte her et «feltlasarett» for russiske krigsfanger. Med en sakkyndigs ord kan stellet her karakteriseres som dyrisk; de tuberkuløse hadde her slike forhold å leve under, at det måtte virke som de var brakt dit for å dø. Det er assistentlegen i Øverbygd, frøken Sigrun Hellebust, som gir denne karakteristikken. Hun var en av de aller første som fikk adgang til dette leiområdet og sørget for overflyttingen av de syke til et tysk feltlasarett, hvor den russiske legen, doktor Protasov, no kan yte sine ulykkelige landsmenn den hjelp han virkelig er i stand til å gi dem; før stod han maktesløs fordi han ikke hadde medisiner eller andre «hjelpemidler» Hele medisinbeholdningen til et «lasarett» med et belegg som til sine tider hadde vært 300, var ikke større enn at det kunne rommes i en skuff. Kirurgiske instrumenter hadde han hatt; men heller ikke operasjonsstuen var stort mere enn et skur.

Lasarettet som var «kirkegård» for russiske krigsfanger

Det tyskerne kalte «lasarettet for russiske krigsfanger», men som den nåværende russiske leirsjefen kaller en «kirkegård for russiske krigsfanger» fortjener en særlig omtale. Det må da straks nevnes at det eneste sted hvor tyskerne i det hele har brydd seg med å gjøre noen forandringer i tidligere russiske leirer, er dette lasarettet. Ethvert spor som kunne fortelle om hvorledes forholdene var der mens de russiske syke holdt til innafor piggråden, er forsvunnet. Det skuret som utgjorde selve lasarettet, er ryddet, så det nå står klart til det bruk det passer til - et stort lager. Og to bunkers som var tilholdssted for 51 tuberkuløse, er gjenfylt og jevnet med jorden - det er så vidt selve åstedet kan påvises. Det er tyskerne selv som har gjort dette arbeidet-et tydelig tegn på at «lasarettet» var for meget selv for tysk samvittighet i dag.

Men det er vitnesbyrd nok om hvordan forholdene var. Vi har Protasovs nøkterne, og hvis man synes han er part i saken, har man skildringer i atskillig kraftigere og mer realistiske farger fra uhildede nordmenn, først og fremst ordfører Haug, helsesøster Louise og assistentlege frk Hellebust.

150 pasienter på 150 kvm

Lasarettet på Skjold lå på ei myr, mellom elva og hovedveien, så enhver forbipasserende kunne se ut over den. I vår lå hele myra under vann og vatnet trengte inn over sementgulvet så det stod opptil 30 cm høyt der. Da nordmenn slapp til, kunne «flomvassmålet» fremdeles sees på køyene. Brakka er 150 kvadratmeter. Den hadde 150 medisinske og kirurgiske pasienter plassert i køyer i to høyder. Ordfører Bjarne Haug, som til tross for de tyske forsikringene om at alt stod vel til innenfor piggråden hadde all grunn til mistanke, gjorde allerede 8 mai forsøk på å komme inn til de syke sammen med to leger fra Tromsø sykehus, men støtte på tyske nektelser. Allerede neste dag lyktes det han imidlertid å komme seg inn under påskudd av å han representere Røde Kors med oppdrag å inspisere alle fangeleirene, og deretter gikk det slag i slag.

Bunkers for tuberkuløse med 60 cm vann på gulvet

Det var et nedstemmende inntrykk de fikk som kom først inn i brakka. De 150 syke lå i køyene, opptil 3 i hver, øyensynlig helt apatiske. Mange som hadde gjennomgått alvorlige operasjoner, lå i de svarteste filler og gjerne sammen med rekonvalesenter. Hver mann hadde sin egen, men harde madrass og tre enkle, tynne ulltepper, og lå ellers i sitt eget tøy. Det var to ovner i rommet; men det hadde vært lite brensel i vinter, og det hadde alltid vært kaldt. Det laget seg istapper under taket, og det dryppet stadig. Enda verre var forholdene i de to bunkersene for de tuberkuløse; her kunne en se lyset gjennom taket og de deler av veggen som var ovenfor jorda. Her hadde vannet stått 60 cm høyt, og de syke hadde ikke kunnet ligge i de underste køyene. Det hadde skjedd flere tilfeller av forfrysninger av tær og fingrer mens pasientene lå der.

-Det var en ynke å gå gjennom disse jordhulene og høre de ulykkelige menneskene jamre og klynke og rope om hjelp så snart de merket at noen kom inn, sier doktor Hellebust.

-Og hva skulle så jeg gjøre? sier doktor Protasov. Gikk jeg rundt til de syke, var det vondt for meg selv fordi jeg ikke kunne gi noen hjelp. Og gikk jeg ikke rundt til dem, var det like ille for de syke fordi de ikke engang fikk den trøst å se at legen var der.

180 dødsfall på 6 måneder

Tyskerne har brent alle papirer som gjelder «feltlasarettet», men doktor Protasov anslår tallet på pasienter i de 6 månedene siden han kom til leiren, til mellom 900 og 1000. I samme tidsrom har det vært 120-180 dødsfall. Heller ikke dette tallet kjennes nøyaktig, og en vet heller ikke lenger navnene på de døde. Halvparten av dødsfallene tilskriver legen underernæring eller manglende

motstandskraft som følge av underernæring. Rasjonen var 1 brød som skulle deles på fra 5 til 8 personer, dessuten ble det gitt 1 liter suppe til middag og kaffe til frokost. Det var alt. Og det hendte ikke alltid at disse rasjonene ble utdelt; for tyskerne hadde et gjennomført system med straffer som berøvet russerne dagens rasjon. For den minste ting som de tyske vaktene fant var en forseelse, var omkvedet: Nummer? ... Navn? ... Ingen rasjon i dag!

Stille lykke og tilfredshet etter overflyttinga

Det lyktes ordfører Haug å få den tyske overlegen, overlege Hackover, til å gå med på å flyttingen av russerne til det tyske feltlasarettet i nærheten, hvor det var god plass. Flyttingen ble foretatt under norsk ledelse: og i dag har doktor Protasov foruten sin egen assistentlege og sanitetspersonale, to norske sykesøstre til hjelp. Pasientene kan nå, for første gang, få diett, og mange av dem er begynt å komme seg storartet. Pasienter som ved overflyttingen var så svake og uthungret at de ikke greide å reise seg i sengen, kan nå sitte oppreist og spise. Svert mange hadde liggesår da de ble overflyttet. Nå synes de at de har det storartet; de klapper den bløte madrassen og sier Gut. Og så klapper de sin ømme legemsdel og sier igjen med et av de få ordene de kan gjøre seg forstått med: Gut! Deres store dype øyne lyser forundra i stille glede, men deres uthulete og bleke ansikter og deres skinnmagre lemmer vitner altfor tydelig om hva de har gjennomgått. Og mange står fremdeles ikke til å redde. Natt til 17 mai døde 3 av dem, og enda må vi, sier søster Louise, regne med at det kan bli henimot 15 dødsfall til tross for all den omsorg som nå kan vises dem og tross den hjelp som nå virkelig kan bli gitt dem.

Bjarne Haugs strålende barmhjertighetsarbeid

Den som først og fremst fortjener takk for at det så hurtig er blitt gitt hjelp til de syke her, er ordfører Bjarne Haug. Han var nærmeste nabo til den russiske fangeleiren og «feltlasarettet» på Skjold. Gjennom sin forretning har han helt siden leiren ble oppretta i 1942 kunnet hjelpe fangene med å samle inn mat, særlig fisk, sild og poteter, og når russerne var ute på arbeid, var det anledning til å stikke til dem disse varene. De tyske vaktene pleide som regel å se gjennom fingrene med det. Men til «feltlasarettet» var det umulig å hjelpe på annen måte enn å kaste varer over piggrådgerdet. Den tyske forvalteren på lasarettet, Rudolf Becke, drev derimot atskillig fribyttervirksomhet på dette området; han har gått omkring på gårdene og samlet melk, brød og fisk - til de syke. Doktor Protasov kan nå bekrefte mistanken man hadde om at intet var kommet de syke til gode.

Fangeleirene en grå og trist elendighet

Når det gjelder krigsfangeleirene, er hovedinntrykket det samme overalt. Russerne er blitt stuet sammen så tett og til dels i ytterst skrøpelige brakker at ethvert hygienisk hensyn må sies å ha vært tilsidesatt. Plassen har vært utnyttet til det ytterste. Det vanlige er at hver mann har hatt til disposisjon en snau halv meters bredde av brisken, og med disse briskene i to høyder – det er uriktig å kalle dem køyer – har tyskerne greid å presse sammen 45-50 mann i brakker hvor ethvert belegg på over 15, må kalles overbelegg. Og enda har det i slike bygninger til sine tider vært inntil 80 mann. Det sier seg selv at under slike forhold og med så pass lang arbeidsdag og så små rasjoner som russerne hadde, er det urimelig å forlange den samme orden og renslighet i sin brakke som en ellers skulle ha i en militærbrakke.

Virkningen av langvarig underernæring

Sporene etter den langvarige underernæring som russerne har vært utsatt for, har ikke latt seg slette ut i deres kropp og ansiktstrekk. Mange virket slappe, og deres yndlingsbeskjeftigelse synes å være å ligge langflat på brisken og sove ut - bare sove. Ganske betegnende var for øvrig den iakttagelse som kunne gjøres på Bardufoss, hvor den største leiren er med et belegg på over 700 mann. I en av brakkene var belegget opplagt av en ganske annen og fysisk sett bedre kvalitet enn ellers i denne og andre leirer. Hva årsaken var? De var nykommere til denne leiren – nettopp overført fra en annen leir hvor de hadde arbeidet med tyske forsyninger. De la ikke lenger skjul på at de hadde brukt enhver anledning til å naske til seg, og de var heller ikke uten stolthet over sine prestasjoner i denne retning.

De politiske fangene på Bardufoss tok initiativet til hjelpeaksjonen

Det som fra norsk hold kunne gjøres for å bringe en øyeblikkelig bedring i forholdene for de russiske krigsfangene ble straks gjort, og her har de tidligere norske fangene som satt på Bardufoss, tatt initiativet og har vært til uvurderlig hjelp. Like etter sin egen løslatelse tok en flokk av dem seg straks av den oppgaven å skaffe mat til russerne; de samlet sammen av sine egne rasjoner og ved hjelp av interesserte folk, overlos Breivoll, Tromsø, kjøpmann Lund, Finnsnes og meieribestyrer Straumen, Moen, fikk de betydelig mengder fisk, sild, kjøtt, tran og hermetikk til utdeling i leirene. De tyske plasskommandantene var ikke overalt særlig villig til å la nordmennene slippe til, men det gikk til slutt overalt, og det ble også slik at de tidligere russiske krigsfangene alle steder fikk full tysk soldatrasjon.

Fangenes første møte med den nye sovjetiske nasjonalsangen

Jeg gjorde min runde til leirene i Øverbygda, Målselv og Bardu etter at denne forandringen var inntrått, og jeg kunne også bringe med meg en liten smule åndelig føde: General Eisenhowers instruksjer til krigsfangene – trykt på russisk – og hadde også med teksten til den «nye» russiske nasjonalsangen; den er allerede snart var halvannet år gammel, men likevel ukjent for alle dem som har sittet årevis i fangenskap. Til alle leirer var det skaffet radioer, og no håpet russerne også å få høre melodien i radio til sitt eget lands nasjonalsang. De var også rørende i sin begeistring over sitt første møte med hva de kalte en «representant for den norske armé» som kunne gjøre seg forståelig på deres eget språk.

Nå var det ingen sak lenger

Hils Deres regjering og hils det norske folk og fortell om vår takk for hva nordmennene har gjort for oss. Det vil vi aldri glemme, var ordene til leirsjefen på Skjold, løytnant Kostrjukow.

Det samme gikk igjen overalt. Men mest strålende var kokkene når forandringen i matseddelen kom på tale. Og den mest begeistrede av alle kokker, kokken i Sjørdalen, stod bøyd over og framsa med rungende røst linje for linje ettersom jeg skrev opp teksten til nasjonalsangen: Gjennom stormen skinte frihetens sol mot oss --

-Ja, nå var det ingen sak lenger. No var livet lyst og lett for en kokk i en tidligere russisk fangeleir.

Leiren på Bardufoss

Det var en egen sanitetsavdeling i leiren på Bardufoss, men den russiske legen Tsibesov, hadde atskillig bedre arbeidsforhold enn sin kollega på Skjold, selv om de ikke på noen måte var tilfredsstillende. Han hadde på det halve året siden han kom fra Kirkenes hatt 19 dødsfall og legger igjen skylden for dødsfallene på ernæringen og den sviktende motstandskraft. Hele det året han var i en leir ved Kirkenes, forekom det bare to dødsfall i leiren.

Skytingene i leiren

Et særskilt kapittel i historien om de russiske krigsfangeleirene danner de skytinger som har funnet sted der, Bare to ukers tid før frigjøringen ble en av de oppegående pasienter på «feltlasarettet» på Skjold borte. Liket ble funnet senere ikke langt fra lasarettet, og de påviselige usannferdige opplysningene som tyskerne ga ved hans forsvinning, gjør at de tidligere fanger vil ha full oppklaring i saken. De mener han er skutt. På Bardufoss ble i alt 6 russere skutt

under arbeid det siste halve år, og russerne har et særlig godt øye til en fra det tidligere vaktmannskapet som har flere slike skytninger på samvittigheten.

Vlassov-russerne vekker forargelse

Enda en ting som har forarga de russiske krigsfangene i visse leirer, er at siden befrielsen har tyskerne skjøvet over på dem en del russere som har gått som frivillige inn i den tyske hær. I en slik leir, hvor det no er 145 krigsfanger og 98 slike tidligere frivillige; sier den russiske leirsjefen.

-Disse fyrene som har gått der, fått våpen og uniformer med fine distinksjoner og har hatt god forpleining. Men no, når vi skal hjem til rodina – fedrelandet – så kommer de til oss og vil utgi seg for gode russere. Hva skal vi gjøre med dem?

Kilde

<http://www.sovjetiske-krigsfanger.no/> nedlasta 11.05.21